

Orta Yaş Erkeklerde Ebeveyn Ölümü Sonrası Rezidüel Yası Etkileyen Faktörler

Mustafa ÖZKAN*

ÖZET

Bu çalışmanın amacı 1-5 yıl önce anne velveya babasını kaybetmiş orta yaşta erkeklerde ebeveyn ölümüne bağlı rezidüel yas ile beraber olan faktörleri araştırmaktır. Bu amaçla çalışmaya 35-60 (medyan 43) yaşları arasında toplam 133 kişi alındı. Ölümünün beklenen olması, ebeveynle olumlu ilişkinin olması, ölümden sonra geçen sürenin uzaması ve kardeş sayısının fazla olması gibi faktörlerle rezidüel yasin şiddetinin azalması ilişkiliydi. Ayrıca, baba kaybından sonra evladın otonomisinin artması ile rezidüel yasin şiddetinin azalması arasında ve anne kaybından sonra dinin başaçekma yöntemi olarak kullanılması ile rezidüel yas şiddetinin azalması arasında ilişki bulundu. Bu sonuçlar önceki çalışmalarla genel olarak uyumluydu.

Anahtar kelimeler: Orta yaş, ebeveyn ölümü, rezidüel yas

Düşünen Adam; 1998, 11 (3): 27-32

SUMMARY

The aim of this study is to research factors associated with residual grief on middle aged sons who had lost mother and/or father 1 to 5 years previously. For this reason a total of 133 adults aged 35 to 60 (median 43) included in the study. Factors such as expectedness of death, positive relationship with parents, extendedness of the period after death, and excess of sibling count were correlated with decrease residual grief level. In addition, it founded that correlation between decrease residual grief level with extent of filial autonomy after father's death, and decrease residual grief level with it was used to a coping method of religion after mother's death. This results generally corresponded with the previous studies.

Key words: Middle age, parenteral death, residual grief

GİRİŞ

Çoğunlukla orta yaşta yaşanan ve ciddi bir yaşam olayı olarak tanımlanan ebeveyn ölümü, önemli derecede ruhsal tepkilere yol açmaktadır^(1,2). Ancak, orta yaşlılık dönemi ile uyumlu psikolojik ve sosyal gelişime de katkı sağlayan ve normal olarak bağıdılması beklenen ebeveyn ölümünden sonra, tedaviye gereksinim gösteren yas reaksiyonlarına nadiren rastlanmaktadır⁽¹⁻⁴⁾.

Bununla beraber kaybın beklenmeyen bir şekilde olması, kaybedilen ebeveyn ile ambivalan veya bağımlı bir ilişkinin bulunması halinde ise, depresyon, intihar düşünceleri ve diğer ruhsal belirtilerin beraber olduğu patolojik yas reaksiyonlarının arttığı desteklenmiştir^(3,5-7).

Kayba verilen tepkilerde temelde benzer özellikler bulunsa da toplumlara göre çeşitli farklılıklar görülmektedir. Yasın yaşanmasını ve paylaşılmasını sağ-

*Dicle Üniversitesi Psikiyatri Anabilim Dalı

layan dini-kültürel törenlerin, ölümün anlamını ve algılanmasını biçimlendiren inanışların, yas reaksiyonlarını ve yasinin çözülmesini etkilediği bildirilmektedir (8).

Yas reaksiyonlarını ve yasinin çözülmesini etkileyen diğer faktörler arasında, ölümün beklenen veya beklenmeyen olması (6,7), önceki kayıp yaşantıları (9), sosyal destekler (10,11), yaş, cinsiyet, sosyoekonomik durum gibi demografik özellikler sayılmaktadır (7, 12).

Bu çalışmanın amacı, orta yaşta erkeklerde ebeveyn ölümüne bağlı olarak görülen rezidüel yası etkileyen faktörleri, geleneksel bağların güçlü olduğu farklı bir sosyokültürel yapıya sahip olan Diyarbakır'da araştırmaktır. Bu amaçla, rezidüel yasinin düzeyi ile ebeveynle ilişkinin niteliği, evladın otonomi düzeyi, ölümün beklenen veya beklenmeyen olması, kardeş sayısı, başa çıkma yöntemi olarak dinin kullanılması, yaş, ebeveynin ölüm yaşı ve ölüm süresi gibi faktörlerin ilişkisi araştırılmıştır.

GEREÇ ve YÖNTEM

Çalışma grubu

Çalışmaya katılanlar Dicle Üniversitesi Araştırma Hastanesinin 1-5 yıl öncesine ait morg kayıtlarına göre anne veya babalarının cenazesini alan ve araştırma hakkında gönderilen mektuba olumlu cevap veren 400'e yakın kişi arasından seçilmiştir. Bu konuda yapılan çalışmalara benzer şekilde, akut yas sürecinin çalışmayı etkilememesi için ebeveynlerini son 1 yıl içinde kaybedenler çalışmaya alınmadılar.

Çalışmaya, kadın ve erkeklerin birlikte alınması planlanmasına rağmen, katılmak isteyenlerin büyük çoğunluğunun erkek olması, ayrıca cevap veren kadınların bir kısmının metodolojik olarak, bir kısmının da dil sorunu nedeniyle çalışma dışı kalması sonucu çalışma grubumuz erkeklerden oluşmuştur. Bu şekilde çalışmaya 1-5 yıl önce (2.69 ± 0.81) anne ve/veya babasını kaybetmiş, 35-60 (medyan 42) yaş aralığında olan 133 erkek alınmıştır. Katılanların 49'u annesini, 54'ü babasını, 30'u da her iki ebeveynini kaybetmişlerdi. Çoğunluğu orta sosyoekonomik gruptan olan ve ilkökul veya ortaokul düzeyinde eğitim alan katılanların tümü evliydi.

Rezidüel yas belirtileri ve belirtilerin düzeyinin saptanması

Ebeveyn ölümü ile ilişkili olarak devam eden belirtileri ve belirtilerin düzeyini belirlemek için "Texas Revised Inventory of Grief" in rezidüel belirtilerle ilgili olan 10 maddesi uygulandı (13).

Ebeveynle ilişkilerin değerlendirilmesi

Katılanlara Scharlact'ın (3) yaptığı çalışmadan da yararlanarak hazırlanan ve ilk 11 maddesi ebeveynle ilişkiyi, son 4 maddesi de evlada ilişkin otonomiye değerlendiren ve toplam 15 maddeden oluşan bir ölçek uygulandı.

Ölçek şu maddelerden oluşmaktaydı: Onunla yakın bir ilişkimiz vardı, onunla sohbet zevk verirdi, onunla beraber olmak beni rahatlatırdı, beni çok iyi anlardı, düşüncelerimi çekinmeden ifade edebilirdim, o bir akrana benzerdi, onu çok iyi anlardım, tavır ve düşüncelerimiz oldukça benzerdi, pek iyi geçinmezdik, kavgalıydık, yaptığı yardımlar ve tavsiyeler beni memnun ederdi, beklentilerini yerine getirmek önemliydi, yaptıklarını ve girişimlerini onaylaması önemliydi, istemeden söylediğim sözler veya yaptıklarım onu üzebilirdi, duygusal olarak onun desteği önemliydi. Değerlendirme; "0- doğru değil, 1- bazen doğru, 2- çoğunlukla doğru, 3- tamamen doğru" şeklinde yapıldı.

Dindarlığın ve dinin başa çıkma yöntemi olarak kullanılıp kullanılmadığını değerlendirmek için de katılanlara üç soru yöneltildi:

1. Dini inanış olarak kendinizi nasıl değerlendiriyorsunuz?
2. Dini yükümlülükler ve ibadetler açısından kendinizi nasıl değerlendiriyorsunuz?
3. Kaybın verdiği acıyı azaltmada dini düşüncenin etkisini nasıl değerlendiriyorsunuz?

Bu sorulara ait değerlendirme de 0-3 arası ağırlıkta oluşturulan cevaplara göre yapıldı. Ayrıca, ebeveyn ölümü ile ilişkili olarak devam eden belirtilere katkısını araştırmak için ebeveynin ölümünün beklenen veya beklenmeyen olması, katılanların kardeş sayısı, ebeveynin yaşı gibi değişkenlerde değerlendirildi.

Değerlendirmeler anne ve baba ölümüne göre gruplandırılarak yapıldı. Her iki ebeveyni kaybedenlerin değerlendirmeleri ise anne ve baba ölümüne göre ayrı ayrı yapıldı.

BULGULAR

Rezidüel yas belirtilerinin dağılımı

Rezidüel yas belirtileri ile ilgili maddelere anne ve baba ölümüne göre, çoğunlukla doğru ve tamamen doğru şekilde cevap verenlerin oranları Tablo 1'de verilmiştir. En yüksek olanlar "onun yerini hiç kimse dolduramaz (anne % 87.4, baba % 78.6), onunla ilgili eşyalar ve kişiler hala onu hatırlatıyor (anne % 58.2, baba % 52.4) ve onu düşündüğümde hala üzülüyorum" (anne % 50.6, baba % 44.1) maddelerinde bulundu. En düşük oranlar ise "ölümünü kabullenemiyorum (anne 0, baba % 2.4) ve ölümünü haksızlık olarak değerlendiriyorum" (anne % 3.8, baba % 1.2) maddelerinde bulundu.

Anne ölümü ve baba ölümü ile ilgili rezidüel yas puanları arasında farklılık yoktu ($t=1.70$, $p=0.092$). Ayrıca, iki ebeveynini de kaybetmiş olanların ilk ebeveyn kaybına bağlı rezidüel yas puanları ile daha sonra kaybettikleri ebeveyn kaybına bağlı rezidüel yas puanları arasında farklılık yoktu ($t=1.26$, $p=0.21$).

Korelasyon değerlendirmeleri

Rezidüel yas puanlarının azalması ile ebeveynin ölümünden sonra geçen sürenin artması (anne $rs=-0.41$, $p=0.000$, baba $rs=0.45$, $p=0.000$), ebeveynle olumlu ilişkiyi gösteren puanların artması (anne $rs=-0.29$, $p=0.008$, baba $rs=-0.23$, $p=0.037$) ve kardeş sayısının fazla olması (anne $rs=-0.32$, $p=0.004$, baba $rs=-0.25$, $p=0.020$) arasında ilişki bulundu.

Baba kaybindan sonra bağımlı ilişkiyi destekleyen otonomi puanlarının artması ile rezidüel belirti puanlarının artması arasında ilişki bulunurken ($rs=0.26$, $p=0.018$), anne kaybindan sonra ($rs=0.19$, $p=0.096$) böyle bir ilişki yoktu. Ebeveyn ölümünün beklenen olması 1, ebeveyn ölümünün beklenmeyen olması 2 olarak kodlandığında; beklenmeyen ölüm ile rezidüel belirti puanlarının artışı arasında (anne $rs=0.34$, $p=0.002$, baba $rs=0.27$, $p=0.012$) ilişki bulundu.

Tablo 1. Rezidüel yas belirtileri ile ilgili maddelere çoğunlukla doğru veya tamamen doğru şekilde cevap verenlerin oranları

	Anne (s=79) %	Baba (s=84) %
Onu düşündüğümde hala ağlıyorum	8.9	10.7
Onu düşündüğümde hala üzülüyorum	50.6	44.1
Ölümünü kabullenemiyorum	-	2.4
Bazen onu çok özliyorum	41.7	33.3
Onunla ilgili anıları hatırlamak acı veriyor	29.1	22.6
Zihnim onunla ilgili düşüncelerde meşgul	12.7	7.1
Onun yerini hiç kimse dolduramaz	87.4	78.6
Onunla ilgili düşünmekten kaçınmıyorum	17.8	16.7
Ölümünü haksızlık olarak değerlendiriyorum	3.8	1.2
Onunla ilgili eşyalar ve kişiler hala onu hatırlatıyor	58.2	52.4

Ayrıca beklenen ve beklenmeyen ölümlere ait rezidüel belirti puanları arasında anlamlı farklılık vardı (anne $t=3.12$, $p=0.003$, baba $t=2.55$, $p=0.014$). Anne kaybında dindarlık ve dinin başa çıkma yöntemi olarak kullanılması ile rezidüel belirtiler arasında negatif yönde bir ilişki ($rs=-0.25$, $p=0.029$) bulunurken, baba kaybında böyle bir ilişki bulunamadı ($rs=-0.18$, $p=0.108$).

Bu iki grubun rezidüel belirti puanları arasında anne kaybında anlamlı farklılık bulunurken ($t=2.24$, $p=0.028$), baba kaybında farklılık yoktu ($t=1.53$, $p=0.130$). Ayrıca, rezidüel belirtiler ile katılanların yaşı ve ebeveynin ölüm yaşı arasında ilişki bulunamadı (Tablo 2). İstatistik işlemleri SPSS for Windows versiyon 5.0.1 programı ile yapıldı. Karşılaştırmalarda t testi ve korelasyon değerlendirmelerinde Spearman testi uygulandı.

Tablo 2. Rezidüel yas puanlarının araştırılan faktörlerle korelasyon katsayıları

	Anne (s=79)	Baba (s=84)
Yaş	0.01	0.02
Ebeveyn yaşı	-0.05	0.04
Ölüm süresi	-0.41***	-0.45***
Ebeveynle olumlu ilişki	-0.29**	-0.23*
Otonomi	0.19	0.26*
Ölümün beklenmeyen olması	0.34**	0.27*
Kardeş sayısı	-0.32**	-0.25*
Başarıya yöntemi olarak dinin kullanılması	-0.25*	-0.18

* $p<0.05$, ** $p<0.01$, *** $p<0.001$

TARTIŞMA

Çalışmada, beklenen ölümlerde kaybedilen ebeveynle olumlu ilişki olduğunda, fazla kardeşe sahip olduğunda ve ebeveynin ölümünden sonra geçen sürenin arttığında hem anne ölümünde hem de baba ölümüne bağlı rezidüel yasin şiddetinde azalma bulundu. Ayrıca, baba kaybindan sonra evladın otonomisinin artması ile rezidüel yasin şiddetinin azalması arasında ilişki bulunurken, anne kaybindan sonra da başa çıkma yöntemi olarak dinin kullanılması ile rezidüel yas şiddetinin azalması arasında ilişki vardı.

Ölümün beklenen veya beklenmeyen olması

Beklenmeyen ölümlerde rezidüel yas şiddetinde artışın bulunması bu konuda yapılan birçok çalışma ile uyumluydu (3,6,9,14). Aynı şekilde bu çalışmalar, beklenmeyen ölümlerde rezidüel yas şiddetinde artmanın yanı sıra, akut yas tepkileri daha şiddetli olduğunu ve patolojik yas sıklığının arttığını da desteklemektedir. Beklenen ölümlerde ise kişilerin kontrolü korunmakta, kaybın etkisi daha az olmakta ve kayıpla daha kolay başedilmektedir (15).

Ebeveynle ilişkinin niteliği ve evladın otonomi düzeyi

Ebeveynle ilişkinin iki yetişkin ilişkisi niteliğinde olması, ebeveyninden duygusal alanda ve diğer alanlarda destek alma gereksinimi hissedilmemesi ve bu şekilde ebeveynle olumlu ilişki geliştirebilmesi evladın yetişkinliğinin ve otonomisinin göstergesi olarak kabul edilmektedir (16).

Ebeveynle olumlu ilişkinin varlığında ve bağımlılığın olmadığı durumda örselenebilirliğin azaldığı ve ebeveyn ölümü ile başatmenin kolaylaştığı bildirilmektedir (3,17).

Çalışmada, baba kaybında otonominin artması ile rezidüel yasin şiddetinin azalması arasında ilişki bulunurken, anne kaybında bulunmamış olması çalışmaya katılanların genel olarak geleneksel aile yapısına sahip olmasıyla açıklanabilir. Bu tip ailelerde baba otorite pozisyonundadır ve özellikle erkek evlatlar üzerinde etkileri anneye göre çok daha fazladır.

Scharlach'ın yaptığı çalışmada, anne ölümünde daha fazla olmak üzere her iki ebeveyn ölümünde de otonominin artması ile rezidüel yasin şiddetinin azalması arasında ilişki bulunması, kültürel farklılık dışında çalışma grubunun daha çok kadınlardan oluşmasıyla da açıklanabilir (3).

Kardeş sayısı

Kardeş sayısı fazla olanlarda rezidüel yas şiddetinde azalmanın bulunmuş olması genel anlamda bir sosyal destekle açıklanabileceği gibi, ebeveyn ölümünün kardeşlerarası daha yakın ilişki ve karşılıklı destek için bir fırsat sağlamış olması ve kardeşlerin benzer duyguları paylaşması ile de açıklanabilir.

Genel olarak ülkemizde, çalışmaya katılanların da ifade ettiği gibi ebeveyn ölümünden sonra kardeşlerin tümü cenaze törenine katılırlar. Böylece ebeveyn ölümü belki de sıkça beraber olamayan kardeşleri biraraya getirmekte, kardeşlerarası ilişki güçlenmekte ve dayanışma artmaktadır.

Benzer şekilde Marshall ve Rosenthal'da ebeveyn ölümünden sonra aile içi ilişkilerin daha sıkı olduğunu bildirmişlerdir (18). Çalışmanın yapıldığı bölgede kardeş sayısının fazla olması genel olarak yas ile başatmada olumlu bir faktör olarak değerlendirilmekte birlikte, ileri yaşlarda çocuk sahibi olmanın sık olması nedeniyle katılanların bazılarının da ifade ettiği gibi psikolojik ve mali desteğe ihtiyacı olan küçük kardeşler yeni sorumlulukları ve sorunları da beraberinde getirmektedir.

Dini inançların etkisi

Dini düşünce stres veren yaşam olaylarıyla başatmak amacı ile sıklıkla kullanılmaktadır (19). Çocuğunu kaybetmiş anne ve babalarda yası etkileyen bir faktör olarak dini düşünce araştırılmış ve dini düşüncenin ve dinsel törenlerin bilişsel süreci hızlandırdığı, kişiye sosyal destek sağladığı, kişinin kaybı anlamlandırmasına ve kaybın kabulüne yardımcı olduğu, sonuç olarak da kayıpla ilgili uyumu kolaylaştırdığı bildirilmiştir (8,19).

Çalışmanın yapıldığı bölgede üç gün boyunca ziyaret edilen yaşlı kişilere dini telkinlerin yapıldığı, kaybedilen kişi hakkında konuşulduğu, yaşlı kişile-

rin ve çocuklarının gereksinimlerinin karşılandığı ve daha sonraki günlerde de yakınları ve akrabaları tarafından ziyaretlere devam edildiği ifade edilmektedir. Ayrıca, ölümden sonra da belirli aralıklarla dini etkinlikler yapılmakta ve bir anlamda dini ve sosyal destekler devam etmektedir.

Kaybın süresi

Kayba uyum aşamasından önce duygusal şok, kayba inanamama, inkar, çaresizlik, kızgınlık, suçluluk, toplumsal geriçekilme gibi akut yas tepkileri sönmekte ve kayıptan sonra ilk iki yıl içerisinde kaybın kabul edilmesiyle birlikte kaybedilen kişi ile ilgili düşünce meşguliyeti, ağlama ve uyku bozuklukları da giderek azalmaktadır (20,21).

Yapılan bu çalışmada da benzer şekilde ebeveyn ölümünden sonra geçen süre arttıkça rezidüel yasin şiddeti azalmaktaydı. Bununla beraber, yaşla ilgili belirtileri ve yasin çözülme sürecini, tartışılan faktörlerin yanısıra kişisel farklılıkların da etkilediği bildirilmektedir (20).

Ebeveynin ölüm yaşı ve katılanların yaşı

Scharlach'ın yaptığı çalışma ile uyumlu olarak ebeveynin ölüm yaşının ve katılanların yaşının rezidüel yasin şiddetini etkilemediği bulundu (3). Bu sonuçlar, katılanların orta yaşta olmaları nedeniyle yaşlarının belirli sınırlar içinde olması ve buna bağlı olarak da ebeveynlerinin ölümlerinin çoğunlukla doğal karşılanan yaşlarda olmasıyla açıklanabilir.

Sonuç olarak bu çalışmada ve eğitim düzeyi daha yüksek olan kadın ve erkeklerle yapılmış olan diğer çalışmalarda ölümün beklenen olup olmadığı, ebeveynle ilişkinin niteliği ve evladın otonomi düzeyi ebeveyn ölümü sonrası rezidüel yası etkileyen faktörler olarak bulunmuş olması, bu faktörlerin genel olarak her iki cinsiyet, farklı kültür ve eğitim düzeyi için de geçerli olabileceğini düşündürmektedir.

Aynı şekilde, hemen hemen tüm dinlerde ölümün sonsuz bir yaşamın başlangıcı olduğu temel inancının bulunması, ölümün algılanmasını ve anlamlandırılması etkilemekte ve yas ile baştarmayı kolaylaştırdığı desteklenmektedir. Yaşlı kişilerin sağladıkları sosyal desteklerin niteliğinin ve niceliğinin yaşadıkları

ları toplumun sosyokültürel özelliklere göre farklılık göstermesi ise doğaldır. Bireyciliğin egemen olduğu batı kültüründe, ülkemizde olduğu gibi geleneksel değerlerin baskın olduğu toplumlara göre yaşlı kişilere sağlanan sosyal desteklerin daha az olması beklenir.

Kültürel olarak ebeveynle ilgili açıkça ifade edilmemesi hoş karşılanmayan hislerin baskılanması, kaybın önemli gösterilme eğilimi, rezidüel belirtilerin abartılması veya bazı belirtilerin ifade etmekten kaçınılması çalışmayı sınırlandırmaktadır.

Çalışma grubunun ebeveyn kaybını yaşamış tüm yetişkin erkekleri temsil edemeyeceği de açıktır. Ayrıca, cinsiyet, ebeveynin ve evladın kişilik özellikleri, ebeveynle mali bağımlılığın olup olmaması da bu tür çalışmaların sonuçlarını etkileyecektir.

Ülkemizde araştırılmamış bir konuda yapılan bu çalışmanın ileride yapılacak çalışmalara katkıda bulunacağını ümit ediyorum.

KAYNAKLAR

1. Moss MS, Moss SZ: The impact of parental death on middle aged children. Omega 14:65-75, 1983-4.
2. Horowitz MJ, Krupnick J, Kaltreider N, Wilner N, Leong A, Marmar C: Initial psychological responses to parental death. Arch Gen Psychiatry 38:316-22, 1981.
3. Scharlach AE: Factors associated with filial grief following the death of an elderly parent. Am J Orthopsychiatry 61:307-13, 1991.
4. Scharlach AE, Fredriksen KI: Reactions to the death of a parent during midlife. Omega 27:307-19, 1993.
5. Bunch J: The influence of parental death anniversaries upon suicide dates. Br J Psychiatry 118:621-26, 1971.
6. Lundin T: Long-term outcome of bereavement. Br J Psychiatry 145:424-8, 1984.
7. Zisook S, Schuchter SR, Lyons LE: Predictors of psychological reactions during the early stages of widowhood. Grief and Bereavement 10:355-68, 1987.
8. Bohannon JR: Religiosity related the grief levels of bereaved mothers and fathers. Omega 23:153-9, 1991.
9. Zisook S, Schuchter SR, Schuckit M: Factors in the persistence of unresolved grief among psychiatric out patients. Psychosomatics 26:497-503, 1985.
10. Maddison D, Walker W: Factors affecting the outcome of conjugal bereavement. Br J Psychiatry 113:1057-67, 1967.
11. Vachon MLS, Stylianos SK: The role of social support in bereavement. J Soc Issues 44:175-90, 1988.
12. Stroebe MS, Stroebe W: Who suffers more? Sex differences in health risks of the widowed. Psychological Bulletin 93:279-301, 1983.
13. Faschingauer TR, Devaul RA, Zisook S: Development of the texas inventory of grief. Am J Psychiatry 134:696-8, 1977.
14. Sanders CM: A comparison of adult bereavement in the death of spouse, child and parent. Omega 10:303-23, 1979-80.
15. Rando TA: An investigation of grief and adaptation in parents whose children have died from cancer. J Pediatr Psychology 8:3-

20, 1983.

16. Williamson DS: Personal authority in family experience via termination of the intergenerational hierarchical boundary: Part III personal authority defined, and the power of play in the change process. *J Marital and Family Therapy* 8:309-23, 1982.

17. Scharlach A: Role strain in mother-daughter relationship in later life. *Gerontologist* 27:627-31, 1987.

18. Marshall VW, Rosenthal CJ: Parental death: A life course marker. *Generations* 7:30-39, 1982.

19. McIntoch DN, Silver RC, Wortman CB: Religion's role in adjustment to a negative life event: Coping with the loss of a child. *J Personality and Social Psychology* 65:813-21, 1993.

20. Lund DA, Caserta MS, Diamond MF: Gender differences through two years of bereavement among the elderly. *Gerontologist* 26:314-20, 1986.

21. Zisook S, Schuchter SR: Time course of spousal bereavement. *General Hospital Psychiatry* 7:95-100, 1985.

becya